

РОЗДІЛ VIII. ЛІНГВОГЕОГРАФІЯ, СОЦІОЛІНГВІСТИКА, ОНОМАСТИКА Й ТЕРМІНОЛОГІЯ:
АКТУАЛЬНІ ПІДХОДИ, КАТЕГОРІЇ ТА АСПЕКТИ

Андрій Колесников

УДК 811.161.2'28

ЛІНГВІСТИЧНІ АРЕАЛИ МЕЖИРІЧЧЯ ДНІСТРА І ДУНАЮ

У статті схарактеризовано багатокомпонентний і строкатий мовний континуум межиріччя Дністра і Дунаю, що складається з новожитніх говірок української, російської, болгарської, румунської, гагаузької, циганської, албанської мов. Просторовий розподіл цих мов та їхніх діалектів характеризує домінування мозаїчності, черезсмужності, перерваності, розпорошеності, неоднорідності конфігурації лінгвальних зон різної щільності, натомість суцільні мікрмасиви ідіомів в ареалі – мени типові. На прикладі досвіду картографування українських говірок регіону показано результативність застосування комплексу підходів і деяких дослідницьких процедур, що дозволяють картографічно експлікувати такий складний лінгвальний ареал на діалектному рівні.

Ключові слова: ареал, мікроареал, говірка, діалектний тип, архетип, генеза, динаміка, інтерференція, редукція.

Актуальність теми зумовлена необхідністю лінгвогеографічної репрезентації складної, багатокомпонентної системи новожитніх ідіомів, що перебувають у рівноправних та ієрархічних відношеннях між собою, співіснуючи і взаємодіючи в межиріччі Дністра і Дунаю. Це допоможе вийти на новий рівень узагальнення інтерферентних процесів, зокрема розуміння закономірностей формування інтегровальних для різнотипних ідіомів мовних явищ з метою їх виявлення в конкретних комунікативних системах і адекватного (враховуючи генетичну строкатість та численність ідіомів, а також інтенсивну динамічність ареалу) картографічного представлення.

Мета: визначити окремі лінгвістичні ареали межиріччя Дністра і Дунаю, закономірності їхнього формування і взаємодії.

Завдання: з'ясувати принципи опису і картографічної експлікації мовного матеріалу інтерферентного новожитнього ареалу у зв'язку з етнічним, субетнічним складом діалектоносіїв, а також численністю, структурною й генетичною строкатістю ідіомів; визначити моделі просторового розподілу комунікативних структур; описати лінгвістичні ареали ідіомів діалектного рівня домінантного в регіоні українського складника.

Межиріччя Дністра і Дунаю (далі – МДД) у лінгвістичному плані – складний і строкатий континуум на півдні Одеської обл. України, де функціонують генетично і структурно різнотипні мови (українська, російська, болгарська, румунська, гагаузька, циганська, албанська) та різні їхні діалекти. Розташовані вони у два способи: суцільними ареалами, невеликими анклавом і перервано, мозаїчно. Так, анклав становлять болгарські говірки в Болградському районі та частині Арцизького району, а румунські говірки в Ренійському районі, українські говірки в Білгород-Дністровському, частині Татарбунарського і Саратського районів так само розміщені майже суцільним масивом і можуть розглядатися як продовження ареалів відповідних мов метрополій.

Переважно мозаїчно просторово розподілені говірки російської, гагаузької мов, а також болгарської, румунської, української мов на територіях, де ці говірки не становлять суцільних масивів. Циганська мова теж представлена мозаїчно, причому не у вигляді лінгвально чистих населених пунктів, а мішаних, адже цигани підселені до інших етнічних і мовних угруповань. Такий же фузійний характер можуть мати лінгвістичні ареали й вищезазначених мов, що відбито в лінгвально мішаних населених пунктах (більшість міст Південної Бессарабії та значна кількість селищ і сіл). Серед них село Олександрівка Тарутинського району, міста Кілія і Вилкове (українська і російська мови), села Кам'янське Арцизького району (українська і румунська мови), Малоярославець Другий Тарутинського району, Каланчак Ізмаїльського району (болгарська й українська мови), Кубей Болградського району, Новоселівка Кілійського району (болгарська і гагаузька мови) тощо. Албанська мова репрезентована однією говіркою (село Каракурт Болградського району), що функціонує також в локально інтерферентних умовах (албанська – 48,83 %, болгарська – 18,47 %, російська – 15,11 %, гагаузька – 11,49 %).

Розуміння і без того непростой мовної ситуації в регіоні ускладнює неповний збіг етнічних і мовних ознак діалектоносіїв. Наприклад, серед українськомовних мешканців МДД є субетнічна мікрогрупа українців (села Нерушай, Вишневе, Жовтий Яр Татарбунарського району, Нова Царичанка Білгород-Дністровського району та ін.), що усвідомлюють себе й молдованами, тому назва “молдовани” використовується щодо них як мікроекзо- чи мікроендоетнонім.

Отже, щодо територіального розподілу мов в МДД є три моделі: 1) розташування анклавом, суцільним масивом; 2) мозаїчний розподіл із локальним домінуванням одного ідіому і асиміляцією інших; 3) мозаїчне розміщення із взаємопроникненням ареалів різних мов у межах одного населеного пункту і водночас збереженням структур ідіомів. При цьому слід зазначити, що навіть перші дві моделі не виключають активних інтерферентних процесів між ідіомами, адже й у межах анклавів наявні іншоструктурні різнотипні мозаїчні вкраплення, крім того, діалектні форми мов зазнавали й зазнають наддіалектних впливів, що змінювалися

упродовж розвитку діалектів, наприклад, з 1918 р. по 1940 р. – домінантний вплив офіційної румунської мови, з 1944 р. по 1991 р. – домінантний вплив офіційної російської мови, з 1991 р. по 2017 р. – домінантний вплив офіційної української мови.

Перша і частково друга моделі розподілу мов непогано експліковані на картах етнічного і мовного складу різних часів, що, з урахуванням корективів щодо можливого незбігу етнічного і мовного складу, певних маніпулятивних намірів укладачів деяких карт (“ЕКМ”), дозволяє простежити й динаміку (Berg, Naulko, “MSPB”).

Попри зауважені розбіжності в мовному й етнічному складі, ці параметри взаємопроектвані й піддані взаємовпливу. Так, у межах українського етносу є мовні угруповання (носії деяких мішаних говірок), в яких внаслідок радянської мовної політики виробилося зневажливе уявлення про свій діалект як про нечисту, зіпсовану мову (тепер – суржик), що згодом переноситься мовцем й на етнічну характеристику.

Такі діалектоносії, опинившись в потужному інтерферентному середовищі (наприклад, місто Ізмаїл), часто відносно швидко відмовляються від свого коду, переходять переважно на російський. Схожа динамічна трансформаційна модель спостережена тут й у болгар, молдован, гагаузів тощо.

Не лише місто Ізмаїл, а й Білгород-Дністровський, Тарутине та ін. є точками потужної інтерференції та редукції генетичних архетипів мов і діалектів, а також центрами іррадіації впливів російської мови та певного впливу українського літературного стандарту. Відмова від рідного коду відбувається не миттєво, а поступово шляхом трансформації перемикачів кодів. Спочатку (у випадку мононаціонального шлюбу) можлива така модель: національна діалектна (комунікація в сім’ї) – російська розмовна (міжособистісне спілкування з представниками інших етносів) – українська літературна (у сфері офіційно-ділового спілкування). Згодом вона може змінюватися на таку: російська розмовна (в більшості комунікативних ситуацій) – українська літературна (в офіційно-діловій сфері). Остання модель нерідко в Ізмаїлі спрацьовує одразу, якщо шлюб етнічно мішаний.

Точна локалізація діалектних типів говірок у межах усіх відзначених мов поки що не визначена, адже ситуація потребує докладнішого вивчення, але наявні регіональні дослідження різних мовних рівнів окремих ідіомів (“ABG”, Kolesnik, Kiseolar, Kolesnykov “Morfologija”) уможливають представлення розглядуваного діалектного континууму й у картографічній проекції.

Так, румунські говірки Ренійського р-ну, розташовані майже суцільним мікромасивом, становлять мунтенський діалектний тип, всі інші (переважно мозаїчно розміщені в ареалі) говірки цієї мови належать до молдовського діалектного типу, що з’єднаний з мунтенським типом смугою перехідних говірок. Російські говірки ареалу генетично сягають південноросійського наріччя та, на думку укладачів “Словника російських говірок Одещини” (“SRGO”), належать переважно до Курсько-Орловського діалектного архетипу. Проте інші дослідження виявляють в російських говірках липован-старообрядців ареалу й риси ширшого протоареалу (риса південно-західної діалектної зони, притаманні й донським говіркам, а також північно-західної діалектної зони) (пор. Kasatkin), та вузькі локалізації, наприклад, щодо говірки Миколаївка Тарутинського району, – окрім Курсько-Орловських, донські говірки (Serikova). Гіпотетично з урахуванням генези і динаміки російської говірки МДД варто диференціювати на говірки старообрядців (час переселення – I половина XVII ст.) і традиційного обряду (час переселення – початок XIX ст.), які теж можуть бути діалектно неоднорідними, крім того, здатні виявити діалектні відмінності говірки таких субетнічних груп, як *обояни* та *молокани* (“Budzhak”). Розташовані зауважені діалектні типи російських говірок щодо інших мов та всередині російської мови мозаїчно.

Регіональне описове й картографічне дослідження українських говірок ареалу на морфологічному (Kolesnykov, “Morfologija”) та інших структурних рівнях (Kolesnykov, “Atlas”) дозволяє говорити про домінування в МДД серед інших мов українських говірок.

Але характер простору МДД, його формально-картографічні показники (мозаїчність, черезсмужність, перерваність, розпорошеність, неоднорідність конфігурації зон різної щільності) навіть щодо цього домінантного складника певною мірою ускладнює і обмежує зауважену Т. В. Назаровою можливість оперувати ареалами як самостійними просторово-лінгвістичними одиницями (вичленувати їх, моделювати їхні зв’язки шляхом взаємонакладання, протиставлення, типологічного зіставлення тощо) (Nazarova 85), але водночас робить такий аналіз особливо евристичним. Ці труднощі, окрім інших, зокрема відсутності спеціально налаштованого на ареал питальника, зумовили й неповне вдодолення авторів “Атласу української мови” результатами картографування цієї території (AUM 3: 9).

Визначивши за допомогою спостереження над діалектним мовленням ареально релевантні риси, заклавши їх у питальник, перевірили ці мовні риси у говірках та картографували їх, ми отримали класифікаційну карту українських говірок ареалу.

Карта українських говірок МДД:

РОЗДІЛ VIII. ЛІНГВОГЕОГРАФІЯ, СОЦІОЛІНГВІСТИКА, ОНОМАСТИКА Й ТЕРМІНОЛОГІЯ:
АКТУАЛЬНІ ПІДХОДИ, КАТЕГОРІЇ ТА АСПЕКТИ

Оскільки “ареал формується в певних умовах, пов’язаних або з генетичною спільністю, або з внутрішніми закономірностями розвитку того чи іншого факту чи процесу” (Borodina 44–45), ареали МДД умовно можна поділити на мікроареали домінантно генетичних і домінантно динамічних явищ, а стосовно просторової репрезентації можна розрізнити мікроареали інтегровальних, домінантних (територіально поширеніших) в ареалі явищ і острівні (значно локальніші) мікроареали. Останні звичайно утворені збереженими материнськими рисами давніх говірок або інноваціями на їхній основі. Зрідка такі ареали пов’язані з впливом інших мов як у вигляді запозичень, так і відштовхування від чужомовних елементів.

Аналіз атомарних та ізоглосних карт дозволив виявити мікроареал полігенних говірок (наддунайські говірки), що протиставлений іншим, зокрема центральному – мозаїчному мікроареалу, де на тлі полігенних українських говірок спостережено вкраплення моногенних говірок буковинсько-подільського (Райлянка, Молодове Саратського району, Райлянка Татарбунарського району), середньонадніпрянського (Стара Царичанка Білгород-Дністровського району, Плахтіївка Саратського району), східнополіського (Ярославка Саратського району) діалектних генетичних типів, а також говірок новішої формації (Семенівка, Софіївка Білгород-Дністровського району, Світлодолинське Саратського району тощо), і навіть мікрзон (надморський мікроареал з окремими залишками північного материнського архетипу).

Північно-західний мікроареал становить собою латеральне острівне (відірване) стосовно іншої досліджуваної території з виразною українською лінгвальною домінантою утворення, характер якого визначають компактно розміщені моногенні говірки буковинсько-подільського діалектного типу, які здійснюють вплив на говірки інших генетичних типів, розташовані смугою, – переважно мішані. На тлі таких полігенних говірок спостережене мозаїчне вкраплення – моногенна говірка слобожанського типу (Олександрівка Тарутинського району).

Мікроареал говірок новішої формації об’єднує діалектоносіїв – представників різних материнських генетичних типів, але передусім із Західної України (носіїв архетипів південно-західного і північного наріччя). Деякі українські говірки цієї зони мають діалектну домінанту, розвиваючись за типом моногенних. У цьому мікроареалі переважає східнополіський діалектний тип (Новоселівка, Мирнопілля Арцизького району – говірки з домінантою цього типу), а також мозаїчно присутній закарпатський тип, що переважає у селі Прямобалка Арцизького району.

Слід зауважити, встановлені материнські архетипи новожитніх говірок, зокрема моногенних, не є чистими типами не лише через те, що зазнали впливу інших контактних діалектів української мови й інших мов вже в бессарабському ареалі, а й тому, що їхня материнська основа негомогенна – репрезентує перехідні діалектні зони. Зокрема, Стара Царичанка Білгород-Дністровського району представляє середньонадніпрянський архетип, полтавський підтип з рисами південно-західного наріччя; Ярославка Саратського району східнополіського типу походить із перехідної до середньонадніпрянського типу говірки; мікросистеми північнобессарабської генези (Райлянка Саратського району, Петрівка, Височанське Тарутинського району) репрезентують архетип покутсько-буковинського говору перехідної зони між буковинськими і подільськими говірками; генетично закарпатська Прямобалка Арцизького району сягає східноверховинської підгрупи перехідних до бойківських верховинських говірок тощо. Цей факт, напевно, також ускладнював попереднє обстеження ареалу.

Висновки. Незважаючи на лінгвальну складність МДД, наявні у мовознавстві методологічні напрацювання уможливають його картографічну репрезентацію, без якої неможливі регіональні дослідження мов ареалу, адекватне розуміння інтерферентних процесів. Картографування ідіомів повинно спиратися на їхні попередні дескрипції, співвідносячи переселенські комунікативні структури з генетичними типами материнської території. Доволі вірогідним орієнтиром для встановлення і перевірки генези територіальних репрезентантів мов є етнічна / субетнічна характеристики діалектоносіїв. Враховуючи те, що материнськими є не завжди чисті діалектні типи, різнотипна інтерференція постійно супроводжує буття говірок на новій території заселення (з цим пов’язаний поділ говірок на моногенні, полігенні, мішані), констатуємо, що розвиток ідіомів має дві взаємопротилежні тенденції – збереження відповідності генетичного архетипу та редукція. Тому закономірне витворення в переселенських ареалах нових, не представлених на материнських територіях діалектних і, можливо, мовних типів. Одним з проявів тривалої, інтенсивної та багатосторонньої інтерференції є витворення в подібних ареалах низки інтегровальних для різних ідіомів мовних рис (пор. Kolesnyukov “Morfologija”, Delyusto).

Перспективи дослідження складного і строкатого лінгвального континууму МДД пов’язуємо з подальшим лінгвогеографічним і описовим вивченням усіх мов ареалу в генетичному і динамічному аспектах, їхньої взаємодії, в дослідженні мов і мовної ситуації поліетнічних міст і смт Ізмаїл, Білгород-Дністровський, Арциз, Тарутине, Березино тощо), інтегровальних для різних мов і їхніх діалектних типів рис ареалу, яке плануємо представити у вигляді “Мультилінгвального атласу межиріччя Дністра і Дунаю”.

References

- ABG: Atlas bolgarskih govorov v SSSR (*Atlas of Bulgarian dialects in USSR*). Moscow: AN SSR, 1958. Print.
 AUM: Atlas ukrajins'koji movy (*Atlas of the Ukrainian Language*). Kyiv: Naukova dumka, 2001. Print.
 Berg, Lev. Naselenie Bessarabii. Jtnograficheskij sostav i chislennost' (*The population of Bessarabija. Ethnographic composition and number*). Petrograd: OGNI, 1923. Print.

Borodina, Mariya. O tipologii areal'nyh issledovaniy (About the typology of area investigations). *Problemy kartografirovaniya v jazykoznanii i jetnografii (The problems of mapping in linguistics and ethnography)*. Leningrad: Nauka, 1974. 43–54. Print.

Budzhak: istoriko-jetnograficheskie ocherki narodov jugo-zapadnyh rajonov Odesshhiny (*Budzhak: historic and ethnographic sketches of nations of South-West regions of Odessa*). Odessa: PostScriptUm-SMIL, 2014. Print.

Delyusto, Marina. Zasaki ukladannja pytal'nika do "Mul'tilingval'nogo atlasu mezhirichchja Dnistra i Dunaju" (The principles of questionnaire for "Multi-lingual atlas of dialects spread between the Danube and the Dniester rivers"). *Suchasni problemi movoznavstva ta literaturoznavstva (Modern problems of linguistics and literature)*. 21 (2016): 73–77. Print.

EKM: Etnografichna karta Demokratichnoji respubliki Moldova (*Ethnographic map of Democratic republic Moldova*). Wikipedia. 2017. Web. 10 Dec. 2014.

Kasatkin, Leonid and Kasatkina, Rosaliya, and Jumsunova Tamara. Dialekt lipovan – russkih staroobrjadcev Nizhnego Podunav'ja (The dialects of lipovans – Russian Old Believers of Low Danube). *Naukovyj visnik Izmajils'kogo derzhavnogo gumanitarnogo universitetu (Scientific Bulletin of Izmail State University of Humanities)* 17 (2004): 77–84. Print.

Kiseolar, Polina. Caracteriaza lingvistică a graiurilor romanești din regiunea Odesa. Profil general *Naukovyj visnik Izmajils'kogo derzhavnogo gumanitarnogo universitetu (Scientific Bulletin of Izmail State University of Humanities)* 21 (2006): 46–49. Print.

Kolesnik, Valentina. Debalkanizacija bolgars'kih pereselens'kih govirok v Ukrajinu. Gramatichna sistema (*Debalkanization of Bulgarian resettlement dialects in Ukraine. Grammatical system*). Odessa: Astroprint, 2003. Print.

Kolesnykov, Andrii. Atlas ukrajins'kih govirok mezhirichchja Dnistra i Dunaju (*Atlas of the Ukrainian dialects spread between the Danube and the Dniester rivers*). Izmail: IRBIS, 2016. Print.

Kolesnykov, Andrii. Morfologija ukrajins'kih pividnobarabs'kih govirok: geneza i dinamika (*The morphology of Ukrainian South-Bessarabia dialects : origin and dynamics*). Izmail: SMIL, 2015. Print.

MSPB: Movnij sklad Pivdennoji Bessarabiji: pribliznij rozpodil sil'rad i mist za ridnoju movoju (*Language composition of South Bessarabia: approximate division of villages and towns according native language*). Wikipedia. 2001. Web. 5 May 2014.

Naulko, Vsevolod. Karta suchasnogo etnichnogo skladu naselennja Ukrajin'skoji SRSR (*The map of modern composition of population of Ukrainian SRSR*). Moscow: Nauka, 1966. Print.

Nazarova, Tatjana. K probleme tipologii dialektnyh arealov (To the problem of typology of dialectal areas) *Problemy kartografirovaniya v jazykoznanii i jetnografii (The problems of mapping in linguistics and ethnography)*. Leningrad: Nauka, 1974. 16–32. Print.

Serikova, Olena. Russian dialect peculiarities of the village Nikolajevka (Tarutino district in Odessa region). *Journal of Danubian Studies and Research*. 6 (2016): 67–72. Print.

SRGO: Slovar' russkih govoroov Odesshhiny (*Dictionary of Russian dialects of Odessa region*). Odessa: Astroprint, 2000. Print.

Надійшла до редакції 24 березня 2017 року.

LINGUISTIC AREAS OF TERRITORY BETWEEN THE DNIESTER AND THE DANUBE RIVERS

Andrii Kolesnykov

Chair of Ukrainian Language and Literature, Izmail State University of Humanities, Izmail, Ukraine

Abstract

Background: The research of existence and interaction of languages and dialects of different origin and system (Ukrainian, Romanian, Bulgarian, Russian, Gagauz, Albanian, Gipsy) is an actual problem facing modern European dialectology nowadays, because its solution helps to summarize the specific character of interference processes, especially understanding mechanisms of formation common for different idioms linguistic phenomena.

Purpose: The purpose of the analysis is to determine linguistic areas of some languages, in particular, Ukrainian, Romanian, Russian, spread in the lateral Ukrainian territory between the Danube and the Dniester rivers.

Results: The author distinguishes models of territorial variation of communicative structures; describes linguistic areas of idioms of dialectal level of Ukrainian component; gives reasons for mapping multi-lingual territory between the Danube and the Dniester rivers, for opportunity and appropriateness to prepare "Multi-lingual atlas of dialects spread between the Danube and the Dniester rivers" devoted to the resettlement dialects of different national languages (Ukrainian, Romanian, Russian, Bulgarian and Gagauz).

Discussion: The existence among the investigating objects the dialects of different period formation, especially of a new, gave the opportunity to examine stages and the scripts of dialectal creating processes. The dialects typology creation of territory between the Danube and the Dniester rivers actualized the problem of not only the languages but also dialectal types (govors, groups of govors), especially those which are not intensively interacted on a mother territory, the problem of their dynamics (how every dialectal type changes and in what way it influences on the other types and dialects).

Keywords: area, micro area, dialect, dialectal type, archetype, origin, dynamics, interference, reduction.

Vitae

Andrii Kolesnykov is Doctor of Philology, Associate Professor, Head of Chair of Ukrainian Language and Literature at Izmail State University of Humanities. His areas of research interests include Slavonic dialectology, theoretical morphology, areal linguistics, linguistic geography.

Correspondence: akolesnykov2015@ukr.net